

O ZGODOVINI STATISTIKE, LJUDSKIH ŠTETIJ IN POPISOV PREBIVALSTVA

LOJZE PIPP

Malo pojmov poznamo, katerih pomen bi se tako izpreminjal, kakor pojem statistike, ki ima precej zanimivo zgodovino.

Novejše pojmovanje znanstvene statistike, ki se v današnjem obsegu in pomenu pojavi šele v sredini XIX. stol. (K. Knies »Die Statistik als selbstständige Wissenschaft 1850) kot enotna disciplina, je nastala iz sledečih, poprej povsem nezavisnih smeri: iz uradne (upravne) primarne in sekundarne statistike starega, srednjega in novega veka, nemške univerzitetne statistike (t. zv. götinske šole — Achenwallove smeri) XVIII. stoletja in politične aritmetike XVII. in XVIII. stoletja, ki se je bavila predvsem z znanstveno analizo številčnih podatkov ter se je v tej obliki najprej pojavila v Angliji (J. Graunt, Petty, Halley itd.) in Nemčiji (K. Neumann, J. P. Süßmilch, Moser in drugi).

Ljudska štetja, katerih nadomestila so cenitve in proračunavanja na podlagi matematičnih metod in stalna zabeleževanja vseh izprememb, so zaradi pomembnosti človeškega družabnega življenja podlaga največjega dela današnje statistike, zato so že od nekdaj zelo važna.

Koristi preglednih številčnih podatkov in razčlenjenja socialnih mas so tako očitne, da so se ljudje povsod in vselej, čim so dosegli nekoliko višjo stopnjo kulturnega razvoja, morali poslužiti statistične metode, če so hoteli doseči vpogled v obstoječe kulturne, socialne in gospodarske razmere prebivalstva.

Vsi pomembni državniki so že v stari zgodovini uvideli pomen statistike za urejeno državno upravo in gospodarstvo ter so ji zato vedno posvečali veliko pažnjo, posebno pa ljudskim štetjem, ki predstavljajo prerez pojavov prebivalstva ter tvorijo zato danes brez dvoma najvažnejše, najbolj komplicirano in najintenzivnejše obdelano področje statistike. Zato tvorijo ljudska štetja neobhodno potrebno podlago za večji del področij statistike, posredno pa tudi za vsa vprašanja zakonodaje in javne uprave.

Pomen ljudskih štetij pa ni le v številčnih podatkih prebivalstva, marveč bolj v popisu prebivalstva, ki nam pokaže socialno in gospodarsko strukturo prebivalstva, kar je za narodno gospodarstvo in gospodarsko politiko države izredno velikega pomena. Vse to v današnjih časih še posebno povečuje pomen in važnost ljudskih štetij; odtod tudi povečano zanimanje za statistična in ljudska štetja po javni upravi, ker tvorijo ista podlago za vse socialno in gospodarsko življenje države.

Ljudska štetja v ožjem pomenu besede obstajajo prav za prav šele od l. 1707., ko je francoski maršal Seb. Vauban v X. odstavku svojega dela »Projet de dime royale« (»Osnutek kraljeve desetine«) prvi izde-

lal temeljne principe organizacije splošnih ljudskih štetij vse francoske države ter poudaril važnost organiziranih štetij za urejeno državno upravo. Zaradi njegove kritike tačasnih razmer in predaleč segajočih predlogov je prišel v nemilost pri kralju Ludoviku XIV., njegov načrt ljudskih štetij je pa ostal vse stoletje neizvršen, ker se je takratna policijska država omejevala le na popise prebivalstva po starokopitnih upravno-policijskih vidikih, ki so ugotavljali le davčno in vojaško silo države.

Belgijski statistik, matematik in utemeljitelj moderne statistike L. A. J. Quetelet (1796—1874) je utemeljeval svoj predlog za izvedbo prvega, na znanstveni podlagi zasnovanega ljudskega štetja (ki se je vršilo v Belgiji l. 1846.) s sledečimi besedami: La connaissance exacte de la population est l'élément auquel viennent aboutir, les solutions de toutes les grandes questions d'utilité politique«. (Natančno poznavanje prebivalstva je osnova, s katere se izvajajo rešitve vseh važnejših političnih vprašanj.

Če pogledamo v zgodovino, vidimo, da so že v starem veku potrebe praktične državne uprave zahtevale številčne podatke o gospodarski (davčni) in vojaški sili, kakor tudi o socialnih razmerah (razdelitev v kaste in stanove) tačasnih kulturnih držav. Ohranjeni podatki in novejša literatura o ureditvi velikih držav Kitajske, Japonske, Indije, Perzije, Feničanov, Izraelcev, Egipčanov, Grkov, Rimljanov itd. nam dokazujejo pomen in potrebo številčnih podatkov prebivalstva za tačasno državno upravo in zakonodajo (n. pr. za odmero in pobiranje davkov, obrambo pred sovražniki itd. itd.), brez katerih si ureditve obsežnih držav starega veka ne moremo misliti. Zgodovinarji starega veka nam pogosto omenjajo ljudska štetja, ne nava-jajo nam pa vedno številčnih podatkov, zato smo večkrat navezani le na posredne ugotovitve ozir. cenitve števila prebivalstva.

Prve primere statističnih podatkov najdemo v stari kitajski državi že l. 800 pr. Kr.

Stara zgodovinska, pravna, državno-gospodarska in uprava literatura, razne enciklopedije, zbirke zgodovinskih tekstov iz IX.—VII. stoletja pr. Kr., razne kronike, številne topografije tačasne Kitajske države in njenih posameznih pokrajin (nekatera dela obsegajo po več sto, da, celo po več tisoč zvezkov, ozir. knjig) ter v novejši dobi najdeni arhivi in listine nam nudijo dovolj dokazov o popisih zemljišč (realnih popisih) in o izvršenih cenitvah ozir. štetjih prebivalstva (današnja personalna statistika) širne kitajske države. Razen tega nam pa obseg države ter tačasna upravna, obrambna in finančna ureditev (Kitajci so imeli že tačas državne monopole, tako

n. pr. na železo in sol) ter razne davčne reforme njihovih državnikov dopuščajo domnevo poklicnega uradništva, kakor tudi sistematičnega zbiranja raznih številčnih podatkov.

O stari Japonski, ki je imela notranjo državno upravo urejeno po vzorcu kitajske države, nam pa navaja Y. Yanagisawa, avtor članka v »Bulletin de l'Institut international de Statistique« XIX, da se je že l. 86. pr. Kr. pod mikadom Soujinom (97—30 pr. Kr.) izvršilo prvo dokazano pravo ljudsko štetje Japonske; domnevajo pa celo, da se je prvo štetje vršilo že l. 660. pr. Kr., katerega številčni rezultati so bili pa — kakor sploh vsi slični podatki — vse do druge polovice preteklega stoletja povsod velika uradna tajnost.

Tudi Indijci, Perzijci, Babilonci, Feničani in Izraelci po navedbah starih zgodovinarjev niso zaostajali za svojimi slavnimi sosedi.

Tako najdemo n. pr. v četrti knjigi (»Numeri, t. j. števila«) Mojzesovih petih knjig sv. pisma stare zaveze (t. zv. »Pentatheuha«) takoj ob začetku knjige poglavja, ki govore in navajajo število nad 20 let starih moških iz posameznih rodov Izraelcev. Štetje, katero sta takrat izvršila Mojzes in Aron, se je po navedbah omenjene knjige izvršilo v puščavi pod goro Sinajem.

O ljudskih štetjih pri Egipčanih nam pričajo izkopani papirusi in razni najdeni napisi in kamnu in lesu, ki omenjajo, da so svečeniki vodili sezname pripadnikov raznih stanov. Zgodovina nam pripoveduje, da se je eno izmed znanih štetij prebivalstva izvršilo v dobi preporeda stare egipčanske države pod faraonom Amasisom II. (570—526, ozir. 569—525 pr. Kr.), ki je istočasno izvedel tudi obsežne reforme v državni upravi. Grški zgodovinar Diodor, ki je živel v prvem stoletju pr. Kr. in židovski zgodovinar Josephus (37—100, ozir. 95 po Kr.) navajata število Egipčanov v dobi vladanja Ptolomejcev (305—30 pr. Kr.) na 7 do 7 $\frac{1}{2}$ milijonov (l. 1830. le na 2 in $\frac{1}{2}$, danes čez 14 milijonov); to število potrjuje tudi znani francoski egiptolog J. F. Champollion (1790—1832).

Po drugih novejših virih so Egipčani jemali v starejši dobi za podlago časovnega štetja razne važnejše dogodke, med katere so prištevali tudi popise ljudstva, kar dokazuje pomembnost in važnost ljudskih štetij že v takratni dobi.

V stari Grški nam zakonodaja Solona (640—558 pr. Kr.) in dela Aristotela (384—322) ter drugih avtorjev (Xenofona, Herodota, Plutarha, Demostena itd.) dokazujejo obstoj popisov prebivalstva. Zanimivo štetje nam navaja zgodovinar A. Böckh v svojem delu »Die Staatshaltung der Athener«, kjer opisuje, da se je pod arhontom Lysimachidom (Olimp. 83,4 — prva olimpijada se je vršila kolikor je znano 776 pr. Kr.) izvršila razdelitev žita po leksiarhičnih seznamih vsem meščanom, starim nad 18 let; ta razdelitev žita je ugotovila 14240 odraslih Atenčanov.

Slično indirektno štetje prebivalstva najdemo tudi ob priliki razdelitve premoženja Difila pod Lykurgom, ki je ugotovila v Atenah 19.200 meščanov moškega spola.

Pod arhontom Demetrijem se je v času 117,4 olimpijade izvršilo v Atenah pravo ljudsko štetje, katerega omenja tudi Plutarh, ki je ugotovilo 21.000 odraslih Atenčanov moškega spola, 10.000 moških prikupljenec (sovarovancev) in 40.000 sužnjev obeh spolov, torej nad 524.000 prebivalcev, če vzamemo tačasno pravilo, da tvorijo odrasli moški $\frac{1}{4}$ vsega prebivalstva, sužnje so pa šteli po glavah, ne glede na spol in starost.

Tudi gospodarsko statistiko so imeli Grki na visoki stopnji, kar nam dokazujejo ohranjena poročila o številčnih podatkih z gospodarskega področja.

V starem Rimu vidimo že v t. zv. servijanski ustavi šestega kralja Servija Tullija (578—534 pr. Kr. omenjena redna šteja upravičencev rimskega civilnega prava in podroben popis njihovega premoženja, ki sta služila predvsem za podlago rimskemu davčnemu, volilnemu in vojaškemu sistemu. Redne popise prebivalstva so izvrševali posebni, na 5 let voljeni in neodvisni »cenzorji«, ki so morali shranjevati vse spise in sestavljati sezname meščanov (po starosti) in po davčni zmožnosti (po plačilnih razredih).

Kasneje so Rimljani sistem cenzusa izdelali tudi za vso takratno rimsko državo do takih podrobnosti in vzorne točnosti, da so na tem področju neprimerno nadkriljevali vsa dela srednjega veka.

Rimski zgodovinar Tacit (56—118, ozir. 55—120 po Kr.) omenja, da je imel cesar Augustus številčni pregled celotne takratne rimske države (Breviarium totius imperii), ki je vseboval sumarne številčne preglede rezultatov vseh posameznih štetij, kar lahko smatramo za prvo občo državno statistiko.

Iz kasnejše dobe imamo tekočo centralizirano zbirko statističnih podatkov, katere so zabeleževali med »notitiae omnium dignitatum«. Poleg tega so imeli Rimljani že takrat posebne uradnike, ki so vodili in shranjevali sezname rojstev in smrti, katere najdemo kasneje pri upraviteljih cerkvenih zajednic.

Če pogledamo torej razvoj ljudskih štetij stare dobe, vidimo, da so imela štetja, ki so bila izvršena — po današnjih pojmih — najbrže zelo primitivno, predvsem le praktičen pomen za fiskalno in vojaško upravo države ter spadajo zato v področje sekundarne statistike. V tej dobi pogrešamo tudi današnji naziv »statistika« ter znanstveno raziskovanje in analizo dobljenih podatkov, kar tvori najvažnejši del današnje moderne statistike.

V srednjem veku so statistična opazovanja zaradi stalnih bojev preseljevajočih se narodov in propada ideje velike ter centralistično urejene države znatno zaostajala za rimskim cenzusom, vendar imamo iz te dobe ohranjenih nekaj manjših poročil, ki sicer niso tako izrazitega statističnega značaja, vendar so kljub temu v tesni zvezi s statistiko.

Iz dobe Karla Velikega (768—814) je ohranjenih nekaj inventarijev (breviarijev) posestev in manjših štetij prebivalstva, ki so se omejevala le na nekatera mesta, in kar lahko smatramo za važno sekundarno statistično gradivo za proučevanje tačasnih razmer. Nekaj takih podatkov je ohranjenih v poliptikih, t. j. z voskom prevlečenih ploščah, povezanih

v knjigo, katere so v poznem starem in zgodnjem srednjem veku uporabljali za pisanje.

Kasneje najdemo v XI. stoletju pod Viljemom Osvajalcem popis zemljišč, dohodkov in prebivalstva nekaterih grofij Anglije, katerega rezultati so ohranjeni v t. zv. »Domesday-Book« (sestavljena v dobi 1083—86), ki je obenem tudi prva zemljiška knjiga Anglije.

Posamezna znana ljudska štetja najdemo kasneje v XVI. stoletju na Siciliji in na Saškem.

Tudi v francoski državi se je po podatkih francoskih raziskovalcev izvršilo prvo ljudsko štetje šele v začetku novega veka pod Karlom IX. (1550 do 1574), katerega rezultati so nam doslej še neznani. Prva publicirana, vendar zelo primitivna štetja prebivalstva Francoske imamo iz l. 1694—1700, katera so izvedli kraljevi generalni intendant.

Prvi znani popisi sekundarno-statističnega značaja in statističnih opazovanj v naših krajih (t. j. pokrajinah bivše avstrijske monarhije) segajo v XIII. stol., kjer nam način vodenja zapiskov, manualov podeželskih naselbin (kasnejših urbarijev), obrestnih in zastavnih zapiskov (Zinns-Pfandrollen, Rodel, Rötel) dokazuje pomen in potrebo sistematičnega opazovanja in popisovanja važnejših pojavov iz življenja takratnega prebivalstva.

O razmerah v večjih naselbinah in mestih nam pa pričajo popisi meščanov, cehovske in bratovske knjige, razne davčne in računске knjige, razne kronike, hišni katastri in številne ugotovitve ter cenitve prebivalstva po cerkvenih in posvetnih oblastih, ki so običajno le v zvezi z vprašanji prehrane in oskrbe prebivalstva. Prva sistematična štetja te vrste, t. j. v svrhu prehrane so se omejevala predvsem le na mesta ter jih najdemo že l. 1449. v Nürnbergu ter l. 1473. v Strassburgu.

Pri vseh teh in sličnih štetjih so šteli le ognjišča in gospodinjstva (hišne poglavarje — *bürgerliche Wirte*), katerih število so pomnožili s povprečnim številom članov družine (običajno 4—5); tako dobljeno število prebivalcev, ki je bilo seveda zelo netočno, so smatrali za število prebivalstva naselbine ali pokrajine. Razne delitve pokrajin na kraju srednjega veka so zahtevale ne le popisov dežel, temveč tudi natančnejše popise podložnikov, ki so bili potrebni za tačasno fiskalno in obrambno upravo.

Za statistiko so velikega pomena tudi rojstni in mrliški zapiski cerkvenih oblasti, ki se pojavijo znatno pred obveznim vodenjem matrik; te zapiske moremo smatrati za nadaljevanje rimskih registrov, katerih vodenje se je opustilo šele v dobi preseljevanja narodov. Žal manjka v tej dobi predpisov za enotno vodenje teh registrov, kar močno zmanjšuje njihovo vrednost in uporabnost za statistiko. V teku časa so se predpisi za številčne podatke, katere so rabili za lastno cerkveno uporabo, znatno izpopolnili tako, da nam morejo nuditi precej zanesljive podatke za oceno števila prebivalstva na manjših področjih. Podatkov vseh teh zabeležk in zapiskov niso tačas sistematično urejevali za primerjanje in prikazovanje, kar jim daje zato le lokalni pomen. Vendar so kljub temu ohranjene vesti o izvršenih popisih

prebivalstva tudi na večjih področjih, katere so sestavljale cerkvene oblasti za lastno uporabo.

Tako n. pr. omenja Riegger v svojem delu »Materialien zur Statistik in Böhmen«, da se je izvršil prvi popis prebivalstva nekaterih provinc bivše avstrijske monarhije že l. 1651. po končani tridesetletni vojni, ki je imel nalogo ugotoviti število katoličanov in protestantov.

Med ohranjenimi primeri popisov posestev in davkov naših krajev iz prve polovice XIII. stol. imamo »Rationarium Austriacum«, ki je bil sestavljen pod češkim kraljem Otokarjem (1247—1252) ter nekoliko kasnejši »Rationarium Austriae«, katerega je dal sestaviti že Rudolf Habsburški (1273—1291).

Slični poizkusi sistematičnih pregledov so dali pobudo za osamosvojitvev in poglobitev statističnega raziskovanja ter za izboljšanje metode in tehnike statistike, kar pri delih iz prejšnje dobe pogrešamo.

V kasnejši dobi pod Maksimilijanom I. (1486—1519) so periodičnim številčnim pregledom na področju vojaške, posebno pa fiskalne uprave, poslednjim zlasti zaradi stalnih finančnih zadreg cesarja, posvečali znatno večjo pažnjo.

Izza vladanja Karla V. (1519—1556) datirajo številčna poročila o blagostanju podložnih narodov in redna diplomatska, gospodarska in upravna poročila, ki se javljajo v Benetkah na kraju XIII. stol. Pravtako se je za vladanja Leopolda I. zaradi vpliva nemških merkantilistov posvečala večja pažnja številčnim pregledom, zlasti na področju gospodarske in finančne statistike.

Od Ferdinanda II. (1619—1637) je ohranjen latinski sestavek državnih in dvornih uradov ter popis nekaterih davščin pod naslovom »Status particularis Regiminis S. C. Majestatis Ferdinandi II.« iz l. 1637., ki nam prikazuje davčne dohodke nekaterih avstrijskih provinc.

Vse to gradivo pa le slabo zadošča zahtevam današnje statistike ter se je omejevalo le na najvažnejše pojave državnega življenja, katerih rezultati so bili dostopni le najvišjim krogom zakonodaje in uprave.

V Italiji imamo od italijanskega učenjaka Eneja Silvija Piccolomija, znanega pri nas iz zgodovine celjskih grofov, (kasnejšega papeža Pija II. — od 1458 do 1464) ohranjena dela »Descriptio Asiae atque Europae«, »Germania, Polonia, Lithuania et Prussia« ter »Cosmographia«; ta dela je kasnejša univerzitetna statistika XVIII. stol. smatrala za temeljni vir takratne statistike.

Če pregledamo razvoj statistike v srednjem veku, vidimo, da takratne razmere niso bile ugodne za razvoj statistike ter so se statistična opazovanja omejevala le na najpotrebnejša področja državne uprave (vojsko, finančno upravo, ljudsko premoženje i. t. d.). Šele proti koncu srednjega veka in v začetku novega veka (v XV. stoletju — v dobi renaissance) se pojavi zamisel novih, velikih držav, kar je povzročilo večje zanimanje za statistična opazovanja. To sistematično opazovanje ni nadaljevalo potov starega in zgodnjega srednjega veka, temveč si je poiskalo novo smer, ki se bistveno razlikuje od starega in današnjega poj-

movanja statistike. Ta vrsta statistike je namreč takrat predstavljala zmes zgodovine, kronike, zemljepisja in političnih znanosti; to besedo so izvajali iz italijanske besede »statista«, t. j. osebe, ki se ukvarja z državnimi posli (državnik).

V tej dobi se je razumevalo pod besedo statistika državoznanstvo (t. j. notranje in zunanje življenje držav v takratni dobi, ureditev države in sploh sistematično prikazovanje vsega ustavnega, upravnega, socialnega in gospodarskega življenja države); statistika je torej takrat spadala v področje državnih znanosti ter se je omejevala le na deskriptivno (opisujočo) funkcijo.

Predhodniki te vrste statistike so bili že stari Grki (Herodot, Strabo, Xenofon, Tukidid, Aristotel in dr.) in Rimljani (Tacid in Plinij mlajši), kasneje pa dela Eneje Silvija in beneška diplomatska in upravna poročila (Relatione) XV. stoletja ter dela nemškega učenjaka Sebastijana Münstra (1544 »Cosmographie«), Rimljana Fr. Sansovino-a (1562), G. Botero-a iz Piemonta (1589), Francoza Pierre-a d'Avity-a (1616), nemškega zdravnika in profesorja H. Conringa (1606—1681), ki je predaval statistiko pod nazivom »Notitia rerum publicarum« in njegovih naslednikov Oldenburgerja, J. A. Boseja, v. Zecha i. t. d. Njihov naslednik Schmeitzel pa je dal svojim predavanjem naziv »politico-statisticum«; najznamenitejši zastopnik te struje Gottfried Achenwall (1719—1772) je dal pa kasneje v l. 1749. statistiki v svojem znamenitem delu »Abriss der neuesten Staatswissenschaft der heutigen vornehmsten europäischen Reiche und Republiken« današnji naziv (dasi so njegova in njegovih prednikov dela od današnjega pojmovanja zelo oddaljena) ter spraval statistična raziskovanja v tesno zvezo z javnim življenjem. Achenwall je izdelal celo znanstveni sistem statistike ter vpeljal predavanja o statistiki na nemške univerze (Marburg in Göttingen). Odtod tudi kasnejši naziv »nemška univerzitetna«, oz. Achenwallova smer nemške univerzitetne statistike.

Nasledniki Achenwalla, prof. Schlözer (1735—1809), Büsching, Nieman, Malebus, Crome, Hassel in dr. so izpopolnili delo svojega prednika ter določili statistiki področje dela in ugotovili odnos do javne uprave.

Znan je Schlözerjev izrek: »Statistika je mirujoča zgodovina, zgodovina je pa tekoča statistika«.

Kasneje se je nemška univerzitetna statistika najbrže pod vplivom del angleških političnih aritmetičarjev pričela baviti tudi s pojavi v prebivalstvu, ter polagoma prešla k številčnim podatkom, vendar je še vedno zanemarjala analizo dobljenih podatkov ter se je omejevala le na opisovanje in ureditev države.

Neenotno pojmovanje področja nemške univerzitetne statistike je povzročilo mnogo zmede in nespoznanj, vendar je ta vrsta statistike našla mnogo pristašev tudi v drugih državah (v Franciji Bignon, Dupin; v Italiji Balbi, Giaja in dr.) ter tako mnogo pripomogla do današnjega razvoja in pomena statistike.

Belgijski statistik L. A. J. Quetelet je v preteklem stoletju združil naziranja nemške univerzitetne sta-

listike in političnih aritmetičarjev, dal statistiki današnji pomen in razširil statistiko tudi na mednarodno področje.

Iz dobe nemške univerzitetne statistike datirajo iz naših krajev razne cerkvene, samostanske, grajske in krajevne kronike ter popisi in poročila, od katerih je razmeroma le malo ohranjenih.

Nemška univerzitetna statistika, katere predhodniki so se, kakor rečeno, pojavili v Italiji, v Franciji in Nemčiji, so brez dvoma vplivali tudi na dela naših starejših zgodovinarjev J. L. Schönlebn (1618—1681) in J. V. Valvasorja (1641—1693), kar potrjuje trditev dr. E. H. Coste: »Valvasorjevo delo je bolj topografskega in statističnega, nego zgodovinskega pomena« (MHV 1856).

Takratna nemška univerzitetna statistika se je namreč omejevala le na prikazovanje sedanosti ter je bila v ozki zvezi z zgodovino (ki prikazuje iste pojave v preteklosti) in zemljepisjem. Opravičeno smemo torej smatrati, da je Valvasor dobil iniciativo za svoja dela pri takratnih tujih statistikih, katerih dela je imel priliko študirati na svojih številnih potovanjih.

V dobi našega preporeka je bil A. T. Linhart (1756—1795) prvi, ki je po načelih Schlözer-ja prikazal v svojem delu »Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen Slawen Oestereichs«, Laibach 1788. pregledno sliko zgodovine Slovencev.

Vsi omenjeni slični popisi tvorijo danes gradivo večje in manjše znanstvene vrednosti za ocenjevanje takratnega prebivalstva in razmer, s čemur se danes ukvarja historična statistika.

Tudi za konfesionalne zajednice je statistika izrednega pomena. V področje cerkvene statistike bi spadali točni številčni podatki o številu vernikov (po spolu, stanu, poklicih in starosti), o številu sklenjenih zakonov, o rojstnih in smrtnih primerih, o verskih izstopih in prestopih, o karitativnih akcijah, o mladinskem skrbstvu itd. To in slično gradivo bi povsem onemogočalo napačno presojo razmer med verniki.

Na področju naše cerkvene uprave sta bila za razvoj statistike izrednega pomena reformacija in tridentski koncil (1545—1563), ki je uvidel koristi urejene statistike ter zato sklenil in izrečno naročil, naj župniki redno vodijo rojstni, poročni in mrliški register, katere so po nekaterih škofijah vodili že pred reformacijo.

Za potrebe cerkve je tridentski koncil razen tega naročil redne popise duš, ki so za raziskovanja, gibanja takratnega prebivalstva v versko enotnih krajih, velikega pomena. Zaradi razmeroma dobre organizacije dela in dokaj točnih podatkov cerkvenih registrov se je za to gradivo kmalu začela zanimati tudi državna uprava. Tako je n. pr. obstojala na švedskem že od l. 1749. posebna »tabelna komisija« (»Tabellen-Kommission«), ki je na podlagi cerkvenih registrov vsaka tri, ozir. vsakih pet let precej točno izračunila število prebivalstva vse države, ozir. posameznih pokrajin. To delo je celo delj časa nadomestilo ljudska štetja.

Leta 1614. objavljeni »Rituale Romanum« je predpisal v X. poglavju vodenje seznamov farnih občanov (po spolu, starosti in stanu) (»status animarum«) in seznamov umrlih občanov. Te določbe tridentskega koncila in »R. R.« o seznamih občanov so bile kasneje vzete tudi v 470. kanon novega C. I. C. (Codex Iuris Canonici) iz l. 1918., po katerem morajo župniki na kraju vsakega leta dostavljati svojim škofovskim kurijam prepise župnijskih seznamov. Škofijam pa daje omenjeni člen pravico za določitev oblike in vsebine omenjenih seznamov.

V sledeči dobi merkantilizma v Evropi se javlja močno razširjenje državne misli in zamisel centralistično organiziranih velikih monarhij in gospodarske ekspanzije, kar je nujno moralo dovesti do raznih političnih konfliktov, ki so zahtevali veliko krvnega davka in mnogo denarja. Vse to je zahtevalo od državne uprave hitrih in zanesljivih številčnih podatkov o stanju prebivalstva, posebno prebivalstva moškega spola ter podatkov o gospodarskih razmerah, kar je pomen in potrebo urejene statistike silno povečalo.

Iz te dobe imamo tudi prve podatke o sistematični gospodarski statistiki.

J. B. Colbert (1619—1683), znameniti francoski državnik in avtor francoskega merkantilizma, je l. 1665. naročil sestaviti statistiko francoske trgovine; l. 1670. je pa odredil redna štetja prebivalstva Pariza in uvedel periodična poročila (memoires) o gospodarskem stanju posameznih francoskih provinc. Colbertov predhodnik na tem področju je bil že finančni minister Henrika IV., M. Sully, ki je naročil zbiranje številčnih podatkov s področja državne uprave. Naslednik Colbert-a, francoski finančni minister J. Necker (1732—1804) je ustanovil pod nazivom »Bureau de renseignement« prvi državni statistični urad, ki je nastal iz »Bureau de la balance du commerce«, ki je bil ustanovljen že l. 1713. Ljudska štetja se pa zaradi predsodkov vodilnih državnikov kljub temu niso mogla izvršiti. Šele francoska revolucija je dala močnejšo iniciativo za ljudska štetja, ki so se zaradi nezadostne organizacije vedno poneprečila. Šele sledeča doba Napoleona I. je dala prvo modernejšo ljudsko štetje.

V XVIII. stol. stopi na mesto pohlepa po zemlji drugih držav stremljenje po povečanju števila prebivalstva, ki naj bi bila osnova gospodarske in vojaške sile države. Po izkušnjah v gospodarski in politični zgodovini Anglije in Holandske v XVII. in XVIII. stol., ki so pokazale, da se pojavi povečanje števila prebivalstva v zvezi z gospodarskim blagostanjem, so nekateri teoretiki državnih znanosti in pa tudi državniki domnevali, da je visoko število prebivalstva v nerazdružljivi zvezi z ljudskim premoženjem. Ta domneva je imela za posledico vrsto zakonov in naredb, ki so stremele za povečanjem števila prebivalstva. Zato je tudi avstrijska zakonodaja in uprava gledala, da poveča število prebivalstva, ozir. da dokaže čim večji naravni prirastek prebivalstva, kar je dalo povod za nove in pogoste popise. Ta pretirana strast za ljudska štetja je šla tako daleč,

da so se v nekaterih državah vršila ljudska štetja celo vsako leto. Posebno nemški in angleški pristaši politične aritmetike so se radi bavili s popisi prebivalstva.

V dobi avstrijskega merkantilizma pod Marijo Terezijo (1760—1780) in Jožefom II. (1780—1790) in avstrijskih populacionistov (J. H. Justi-ja in J. Sonnenfels-a) se opaža tudi v bivši monarhiji večje zanimanje za sistematična opazovanja in ljudska štetja, ki so v veliki meri le posledica merkantilističnih upravnih in političnih principov ter javljajočega se pohlepa po novih trgih, zaradi katerih se je centralizirana državna uprava jela intenzivneje zanimati tudi za redno in pravilno vodenje ter redno poročanje o podatkih matrik cerkvenih lokalnih oblasti.

Sicer so se prva posamezna ljudska štetja vršila že pod Leopoldom I. in Josipom I., katerih rezultati pa doslej še niso objavljeni.

Po nasledstvenih vojnah Avstrije so tudi v bivši monarhiji začeli posvečati ljudskim štetjem — predvsem iz vojaških razlogov — (zaradi moderniziranja orožja, nezanesljivosti najemniške vojske itd.) znatno večjo pazljivost. S posebnim patentom z dne 13. okt. 1753 je naročila Marija Terezija popis vsega navzočega prebivalstva (population de fait) po spolu, starosti in stanu, katerega so izvršili v sporazumu z župniki, oz. upravitelji župnij. Popis, ki bi se moral vršiti vsako leto, naj bi pokazal pregledno socialno in tudi gospodarsko strukturo prebivalstva Nižje Avstrijske. Naročeno ljudsko štetje naj bi se po izrečnem naročilu cesarice izvršilo takoj ter brez najmanjše pozornosti.

Naslednje leto se je na podlagi novih dvornih rešiptov z dne 13. oktobra 1753, 7. januarja in 16. febr. 1754 ponovila »konsignacija duš« v vseh tzv. nemških dednih deželah, katero so izvršile za kontrolo zanesljivosti podatkov cerkvene gosposke politične oblasti po kriterijih iz l. 1753. Štetje bi se moralo izvršiti vsaka tri leta od l. 1754. dalje. To štetje je ugotovilo število prebivalstva tkzv. nemških dednih dežel na 6,134.558 duš.

Štetje iz l. 1754., ki se je izvršilo predvsem v vojaške namene, je popolnejše in zanesljivejše od drugih štetij ter znatno nadkriljuje poznejša štetja od 1761—1781, katerih rezultati so zaradi prevladovanja vojaških interesov, nerazumevanja in napačnih predsodkov prebivalstva zaostajali za ca 5—6 % za pravilnim številom prebivalstva. Ta nedostatek se še dolgo pojavlja v kasnejših ljudskih štetjih bivše Avstrije.

Meddobje teh štetij, ki naj bi se izvršila ob začetku solnčnega leta, so določili za slovanske in nemške dežele na tri leta, začeni z letom 1754.; vendar se predvideno štetje prebivalstva v l. 1757. zaradi Sedemletne vojne (1756—1763) ni izvršilo.

Naslednje štetje v l. 1761. je ugotovilo zaradi nezadostne in slabe organizacije, epidemij na češkem in Moravskem ter bega mladih ljudi, ki so bežali iz strahu pred vojaško službo, število prebivalcev le na 5³/₅ milijona duš.

**STAROSTNA RAZDELITEV PREBIVALSTVA, KJER PREBIVAJO SLOVENCİ, KAKRŠNA JE BILA
L. 1754. PO SPOLU, STANU IN ŠTEVILU**

Dežela	1—15 leta		15—20 let		20—40 let		40—50 let		nad 50 let		Skupaj		Skupaj
	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske	
Kranjska (z Gorico in Gradiško)	84.880*	82.793*	2.098**	4.254	50.166	54.918	19.121	16.176	14.507	12.218	222.619	224.282	446.901
Koroška	43.535	42.778	12.166	14.161	27.571	27.145	11.465	9.586	11.190	6.897	132.900	139.024	271.924
Štajerska	114.061	112.697	32.514	36.676	61.304	70.610	31.388	26.693	27.627	17.962	346.063	350.543	696.606

* od teh 81 moških in 181 ženskih poročencev.

** poročeni.

Zaradi nezadovoljivih rezultatov je ukazala Marija Terezija v naslednjem letu 1762. s posebnim ukazom z dne 24. aprila in 25. maja 1762 sodelovanje duhovščine pri vseh naslednjih popisih prebivalstva in obvezno redno letno poročanje o gibanju prebivalstva, o rojstvih, o porokah in o primerih smrti.

To štetje je ugotovilo v avstrijskem delu bivše monarhije 4.889.516 prebivalcev.

L. 1769. je sledila zaradi reorganizacije vojaškega sistema predpriprava za novo štetje domačega prebivalstva (population de droit), katero so izvršili po patentu z dne 10. marca 1770 po okrožnih komisarjih s sodelovanjem vojaške uprave. Hkratu so iz istih razlogov izvršili popis živine. Da doseže večjo točnost štetja prebivalstva, je naročila še prej numeriranje vseh hiš, kar se je izvršilo pravtako l. 1770.

V ljubljanskem arhivu hranijo pod Fasc. $\frac{80.-81.}{80.}$ sledeče povelje, tiskano v slovenskem in nemškem jeziku:

MY MARIA THERESIA skus Boshjo Gnado Rimfka Cefariza, Udova, Kralliza na Ogerfkim, Pemfkim, u' Dalmazie, Hrova'kim, inu Sklavonje &c. Erzherzogina u' Oefteraiho, Herzogina u' Burgundo, u' Staierfkim, u' Korofkim, inu Krainfkim; velika Firfhtna u' Siebenbirgo; Markgrafna u' Marfkim; Herzogina u' Brabando, Limburgo, Luzenburgo, Geldro, Wirtenbergo, fgurnim inu dulnim Shlefio, Mailando, Mantue, Parme, Plazenze inu Guaftalle; Firfhtna u' Shwabfkim, firfhtoufka Grafna u' Habfpurgo, Flandro, Tyrolo, Hengavo, Kyburgo, Gorize, Gradifke; Markgrafna Suetiga Rimfkiga Krallleftva u' Burgavo, fgurni inu dulni Lausnize; Grafna u' Naumuro; Gospa Slavenke Marhe inu Mehelno; u' udoufki ftan poftaulena Herzogina u' Lothringo inu Barro; velika Herzogina u' Toshkano &c.

Sapovemo uffim nafhieh Dushelah naprei poftaulenim Nameiftnikam, Vifharjam, dushelkim Oblaftnikam, Poglavarjam, Kraishauptmannam, grefhinfkim

ISTA RAZPREDELNICA V RAZMERNIH (RELATIVNIH) ŠTEVILIH

Dežela	1—15 leta		15—20 let		20—40 let		40—50 let		nad 50 let		Skupaj	
	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske
Kranjska (z Gorico in Gradiško)	18·99	18·53	0·47**	0·95	11·23	12·29	4·28	3·62	3·25	2·73	49·82	50·18
Koroška	16·00	15·73	4·47	5·21	10·14	9·98	4·22	3·53	4·12	2·53	48·87	51·13
Štajerska	16·37	16·18	4·67	5·26	8·80	10·14	4·51	3·83	3·97	2·58	49·68	50·32

** poročeni.

REZULTATI ŠTETJA (V ABSOLUTNIH ŠTEVILKAH) IZ L. 1762.

Dežela	Število					Družine		Skupno število prebivalstva	Od teh							
	mest	trgov	vasi	hiš	samostanov	z lastno hišo (behauste)	brez lastne hiše (un-behauste)		plemičev	posvetnih duhovnikov	redovnikov religioznih	redovnic	ubogi v bolnicah in sirotišnicah	poročenih	samskih	
Kranjska	15	13	3.325	51.756	24	46.565	3.681	220.671	348	361	466	146	161	102.101	118.570	
Gorica in Gradiška	3	—	373	15.049	21	14.937	1.897	79.749	1.027	596	266	232	8	33.900	45.849	
Koroška	12	26	1.547	34.739	45	32.431	13.114	259.911	559	530	567	217	1.027	77.515	182.396	
Štajerska	21	91	2.673	104.405	68	94.386	95.145	495.514	858	785	1.610	360	1.391	191.027	304.487	

inu meiftim Gospofkam, uffim nafnih Krallevih Pemfikih, sunainih inu notrainih Oeftraieriovih Dushelah ftojezhim Gofuvauzham inu Podlofhnim, kar kol sa ene fokufi, fhlusbe, ftanu, ali rodu taifti fo, nafha Kraleвна, Cefarfka inu Firfhtoufka Gnado; inu damo vam skus to saftopiti.

Po tem kader fmo My navolnu fhlishali, de u' zhaflu te sadne voiske mersketeri podlosni od fuoiga antverha, semle, shene, inu otruk pod ta shounirfki ftan fo useti, al sa vole perfilenja k' temo shoutu na veliku vish ftiskani, inu oskodvani bili; Nam pak nezv vezh per ferzu na leshi, koker to potrebno shounirfko mozh na takshino visho dershati, de ti meiftniki, inu faberzhani per fuoim delli inu antverhi, ti kmety per fuoih semlah mirnu oftali, ti edini fynovi, tudi edinih Hzeri moshje, ti moiftri tega kupzhishkiga della, ti antverharski tovarshi inu fantje, ali katerikuli fo k' temo obdelvaino te semle, k' tem antverho, k' tem faberkam, k' ti kupzhy, ali drugim dellam potrebni per fuoimo ftanu u' pokoi se puftje.

Sa vole tega fmo My sa potrebni, uffezhihernu popiffvainje teh dush naprei useti, inu to visho gori poftavit, po kateri na meifti tega dofedeiniga, tem podloshim toku nadleishiga persilianja k' temo fhounirskimo ftanu, od kateriga nobeden figurn nei biu, na eno drugo uffakaterimo nashkodlivo, ja nuzhno, zhou temo foudafkim novizhu perjetno visho, kir on skus to gori poftavlenu poplovaine ta nar vezhi zhas tega leita, oku ozhe, per teh fuoih oftati, inu fuoiga roiftva Kraju sebe kei pershushit samore, ta antverh k' uffazhiherni varnofti bi se u' en sigurni ftan poftavit mogu.

Iz tega konza ima letu uffazhihernu popiffvainje od teh Kraishauptmanskih Komiffariou, inu od teh shounirskih Ofizirjov skup, inu tudi tu popiffainje te voshne shvine, inu ftiveinje teh hish po ti od nas naprei piffani vishi naprei usetu biti.

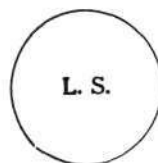
My tedei saupamo, de se bodo nashi fvefti podloshni temo uffazhihernimo popiffvainjou pokorno podvergli, uffi skup doma per miri oftali, inu tudi neh voshno shvino k' temo popiffvainjou fvefto iskafalli, inu nikar taifta is ene nasauplivafti, skriti, al kam ukrei odpellati se poftopili bodo; kir se neima nikoger per imeinu inu fhpogetinu te shvine ena fhkoda fturiti, al ena taiftih po sily oduseti.

Aku bi pak super nashe upaine eden al drugi teh podloshnih se od tega popiffvainja odtegnu, skrou, al zhou pobeignou, tudi fuojo voshno fhvino skrou, tako je nasha oiftra vola inu povelte, de en takshni, kirkuli bode naiden, ima sadershan, inu na dua leita fhanze kopat poplan, ta fhvina pak, aku bi se naidla, oduseta biti.

Sa vola tega bode fhliherni veidu se pokorni skafat, inu pred fhkode varvat.

Na tem obftoji nasha terdna vola inu mainengo. Dano u' nashimo velikimo Meifto nashiga ftanvainja na Duneju ta x. dan tega mefza fhufhiza tem tau-shent fedemftu inu fedemdefetimo, nashe regierunge tem tridefetimo leito.

MARIA THERESIA

Rudolphus Comes Chotek
Regni Bohae fuprus & A. A. prus
Cancius

Leopoldus Comes à Kollovrat.

Ad Mandatum Sacr. Caefareo.
Regiae Majestatis proprium
Carl von Müller.

(Dalje prihodnjič.)

O ZGODOVINI STATISTIKE, LJUDSKIH ŠTETIJ IN POPISOV PREBIVALSTVA

LOJZE PIPP

Dne 8. aprila 1771. je odredila Marija Terezija na podlagi prejšnjega ukaza z dne 11. januarja 1771 popis moškega krščanskega prebivalstva; to štetje se pa zaradi nepredvidenih težav ni izvršilo.

Zaradi nedostatkov pri prejšnjih štetjih je sestavila Marija Terezija l. 1776. posebno komisijo, ki je izdelala načela za nova ljudska štetja.

Naslednje leto je naročila Marija Terezija z novim patentom z dne 17. decembra 1777 nov popis prebivalstva in živine po novih vprašalnih polah (prve družinske pole!), katere je sestavila omenjena komisija ter uvedla istočasno populacijske knjige, ki naj bi točno prikazovale izpremembo prebivalstva. Populacijske knjige naj bi se revidirale s periodičnimi revizijami. Ta patent se je kasneje dopolnil in izpopolnil (25. aprila 1778 in 5. julija 1779) posebno pa z dvornim dekretom Jožefa II. z dne 21. aprila 1781., na podlagi katerih naj bi se izpopolnil sistem novačenja vojaštva, kateremu so ta popisovanja služila v prvi vrsti.

Nastale izpremembe prebivalstva naj bi se po omenjenem zadnjem patentu vnašale in revidirale v mesecu marcu, aprilu in maju vsakega leta.

Na podlagi določbe iz l. 1784. so izvršili reorganizacijo cerkvenih matrik, na temelju katerih je bilo predpisano redno letno poročanje o številčnem stanju prebivalstva.

Vsem tem začetnim poizkusom je manjkalo izvežbanega osebja, smotrene pravne in tehniške organizacije ter potrebnih pripomočkov, zato so dala ta štetja prebivalstva le nezanesljive in površne podatke.

Zato je naslednik Marije Terezije cesar Jožef II., ki je znal ceniti vrednost in potrebo urejene statistične službe, uvel teoretični pouk statistike na univerzah, akademijah, licejih in srednjih šolah ter ukazal državnim oblastvom izpopolnjenje obstoječih statističnih izkazov; razen tega je ukazal obvezno vodenje matrik ter s tem dosegel, da so jih lahko uporabljali za podlago matematično-statističnim raziskovanjem, katero gibanje se je takrat pojavilo tudi v naših krajih.

Z navedenimi reformami je prišel do zanesljivega gradiva za ljudska štetja ter dosegel zadostno teoretično izobrazbo uradništva, tako da je lahko vršilo tudi bolj komplicirane posle statistike, kar nam dokazujejo nekateri podatki kasnejših štetij.

Tako n. pr. so pri štetju prebivalstva iz l. 1784/85. izračunali že povprečno število družinskih članov posameznih družin, povprečno število poročenih, številčno razmerje med spoloma itd.; te vrste podatkov so za slovenske pokrajine sledeči:

na Kranjskem	je štela družina povprečno	5'5 oseb
„ Koroškem	„ „ „ „	6'0 „
„ Štajerskem	„ „ „ „	5'5 „

tako da je zavzemala v bivši Avstriji l. 1785. Koroška prvo, Kranjska in Štajerska pa obe naslednji mesti v številu družinskih članov. Najslabša v tem oziru je bila Spodnja Avstrijska, ki je imela povprečno le 45 družinskih članov na posamezno družino.

Glede števila porok so bile naše dežele zaradi takasne gospodarske in socialne strukture na zadnjih mestih; številčni podatki so sledeči:

na 1000 prebivalcev	je bilo poročenih v letu	
	1754.	1785.
na Kranjskem	389 oseb	374 oseb
„ Koroškem	293 „	303 „
„ Štajerskem	338 „	338 „

Največ poročenih je l. 1754. izkazala Šlezija (456) in Moravska (434), najmanj pa Koroška (293).

V sledeči dobi do l. 1785. se razmere, kakor nam kažejo številke, niso bistveno izpremenile, pač pa pride v tej dobi na prvo mesto glede števila poročencev Nižje Avstrijska s 388 poročenci na 1000 prebivalcev, kateri sledi Šlezija samo še s 382 poročenci.

Razmerje med moškim in ženskim spolom je bilo v tej dobi sledeče:

na 1000 moških prebivalcev	je odpadlo v letu	
	1754.	1785.
na Kranjskem	1007	1011 ženskih prebivalcev
„ Koroškem	1046	1026 „ „
„ Štajerskem	1012	1037 „ „

Največja razlika med številom moških in žensk je bila l. 1754. na Češkem s 1134 ženskami, najmanjša pa na Kranjskem s 1007 ženskami na 1000 moških prebivalcev; v letu 1784. je pa prednjačila Češka s 1099 ženskami, najboljše je bilo pa razmerje na Kranjskem s 1011 ženskami na 1000 moških. Bivša Kranjska je imela že takrat najbolj zdravo razmerje med obema spoloma.

V l. 1787. se je izvršilo v Ljubljani novo štetje prebivalstva, kar dokazuje vložek mestnega arhiva Fasc. $\frac{80.-81.}{80}$ spis štev. $\frac{80}{8625}$ z dne 27. septembra 1787. Pol. 3625, ki vsebuje tiskan slovensko-nemški popis mestnih ulic, župnij in predmestij. Slovenski del popisa se glasi:

POPISVANJE

Tih Gafs, inu Hifh, katere k'vfaki lublanski Fari v' mejftu inu pred mejftam flifhjo.

Ta vikfhi fara v'fhkofovski zerkvi svetiga Niklausha v' Lublani.

K'leti fari flifhi:

S'Niklavska gafsa s'to vikfhi, inu fhofovski zerkvijo svetiga Niklavsha.

Hifhe na plazu gori do Tranzhe inu fizer do N. 178 v'mefs v'sete. Ali fhe dergazh: v'fse hifhe na plazu do Tranzh inu Anton Kerarjove hifhe v'mefs v'sete; na ti drugi ftrani hifhe na plazu do Peter Anton Kargniatove hifhe v'mefs fhtete.

Franzifhkanarska gafsa s'kloftram Ribfka inu msnifhka gafsa, Lingerjova gafsa.

Shpitavska gafsa s'zerkuvjo.

Hifhe sa Sidam is fhlofsarsko inu gafso.

Judovska gafsa.

Novi Terg.

Breg s'Erlanderjovo gafso

Krishanska gafsa inu hifhe per fovdashki vahti s'krishansko zerkvijo Divize Marie.

Fiftanska gafsa.

Shtivilu tih duhf 2598.

Fara svetiga Jakoba v' Lublani.

K'leti fari flifhi:

Svetiga Jakoba Gafsa s'Zerkuvjo.

Tę hifhe od noviga sidanja al tranzhe pruti svetimu Jakobu na obęh ftranęh, inu fizer na eni ftrani od N. 177 na ti drugi od N. 113 v'mefs fhtete.

Stari Terg.

Svetiga Florjava gafsa s'zerkuvjo hrenova gaffa.

Rofhna gaffa.

Shabjek.

Grad s' dvęmi Zerkvami Svetiga Jurja, inu fęte Rofalię na hribu.

Gafza pruti grajskimu hribu.

G a f z a

Hifhe pred piffanim vratami zhes ta novi moft do tifhlarjove hifhe v'mefs fhtete.

Shtivilu tih duhf 2243.

Fara svetiga Petra pred Meftam.

K'leti fari flifhi:

St. Petersku predmejtje od blatne vafi doli per poti inu od Pamafrove Progarjove hifhe fazęti v' se hifhe per vodi doli do svetiga Petra s' v'fsim hifhami v' kravji vafsi, inu s'Zerkuvjo svetiga Krifhtofa s'Mefhnarjovo, inu Perlefovo hifho Bęfhigrad imenavano.

Thomazhov s' Zerkuvjo fęte Marjete.

Shmartna s'Zerkuvjo svetiga Martina.

Hraftje, Oberje, Jarfhe.

Udmat, s'Baron Kodęlovim gradam.

Sello s'Faberko inu Zerkvijo svetiga Jannefa Nep. Moftah.

Shtęfanova vafs s' Zerkuvjo svetiga Shtefana. Predmejtje Pollane noter predmejtja do pred piffanim vratmi.

Shtevilu tih duhf 3460.

Fara per Marii Divizi Angelskiga zhefhenja pred Meftam.

K'leti fari flifhi.

Predmejtje Gradifhe s'zerkuvjo fęte Trojize inu s' Nunskim Kloftram, inu fizer koker vęlka zęta pele namrezh, koker fe s' kus krifhanske vrata vun pride, v'fse hifhe, katere na dęfni ftrani zęfte ftoje do mofta na glinzih na dęfni roki.

V'fse hifhe per kapuzinarjih s'zerkuvjo svetiga Joannesa Evangelifta, inu s' kapuzinarskim Kloftram.

Shempetersku predmejtje od fhpitavskih vrat sazęti per Puhfinkovi hifhi na dęfni, inu lęvi ftrani do blatne vafsi, potler od tod na lęvi ftrani do shkolzjatskiga vęta inu do gafze, katere od Pamaftra Pragarja k'Lublani pele.

Tudi hifhe, katere sa Augufhtinarsko zerkuvjo ftoje, potler hifhe na dęfni inu lęvi ftrani per zęfti do shkolzjatskiga kloshtra, vęta, inu zerkve svetiga Jofhefa. Tudi gradizh turn, kateri je enkrat Jefvitarium flifhal, grad blifu fhifhke pruti Lublani, novi fvet, inu fpodna fhifhka s'zerkuvjo svetiga Jerneja, karje pod St. Peter, inu pod St. Vit nad Lublano flifhalu.

Shtevilu tih duhf 2700.

Fara svetiga Jannefa v' Ternovim.

K'leti fari flifhi.

Ternovu.

Krakovu do krishanskih vrati s'tim hifhami, katere pred krishanskim vratmi na lęvi ftrani is Mefta hoditi ftoje do Poffovzhoviga grada s'tim okul ftręfenimi hifhami do mofta na glinzih per zęfti na lęvi ftrani.

Shtevilu tih duhf 1378.

Po slovenskem besedilu je štela Ljubljana s predmestji ozir. vsemi župnijami takrat 12.379, po nemškem pa le 10.951 prebivalcev. Nemško besedilo spisa namreč ne navaja števila duš za trnovsko faro; pri šentpeterski fari pa navaja nemško besedilo popisa 50 prebivalcev manj kot slovensko besedilo.

Ljubljanski profesor J. Vrhovec navaja v svojem delu »Die wohllobliche Hauptstadt Laibach« za leto 1788. le 10.047 prebivalcev Ljubljane. Razlika v številu prebivalstva Ljubljane je nastala očitno le zaradi tega, ker upošteva prvi spis pri nekaterih farah nekaj vasi ljubljanske okolice, ki ne spadajo pod Ljubljano.

Kakor že rečeno, je imela nemška univerzitetna statistika predhodnike tudi v že omenjenih poročilih tzv. Relazioni ozir. Relationi beneških upravnikov podložnih pokrajin, poslanikov in diplomatskih agentov, ki so bila prava podlaga beneške trgovske in praktične politike ter s tem tudi podlaga njihovega takratnega blagostanja. Pravni naslov teh rednih diplomatskih poročil najdemo v posebnem zakonu že iz leta 1296. (24. julija), kjer predpisuje beneškim

diplomatskim uradnikom, da pošiljajo senatu redna poročila in opise o gospodarskih, političnih in vojaških razmerah njihovega področja.

Na osnovi študija teh poročil je senat usmerjeval beneško zunanjo politiko, ocenjeval strokovno sposobnost svojega uradništva ter poročila shranjeval v posebnih arhivih, kjer so se ta poročila ohranila do današnjega dne. Prvo sistematično urejeno zbirko tega gradiva imamo iz leta 1420. v obliki generalnega poročila doža Moceniga, kjer opisuje trgovske razmere beneške republike.

Potrebo takih poročil so Benečani očitno ocenjevali po izreku rimskega govornika Cicerona: »Če hočeš republiko svetovati, moraš državo poznati«.

Za pospeševanje takega študija je Jožef II. že l. 1781. uvedel za uradništvo tzv. »Conduit-listen«, kjer je moralo biti točno popisano delovanje uradništva na področju take statistike (»ob une von welchen Ländern er Kenntnisse besitzt«). Razen tega so vodili vsi okrožni uradi (Kreisämter) sezname vprašanj, na katera so okrožni komisarji odgovarjali o vtisih svojih potovanj, n. pr., če se in kako se vodijo populacijske knjige, hišne številke in stanje hiš, zdravstveno stanje in fizični razvoj prebivalstva, mišljenje in značaj ljudstva itd.

Iz te dobe datira n. pr. tudi B. F. Hermann, kasnejšega ruskega carskega svetnika, »Reisen durch Oesterreich, Steyermark, Kärnten, Krain, Italien, Tyrol, Salzburg und Baiern im Jahre 1780«, Wien 1781. Ljubljano ceni ta avtor v letu 1780. na okrog 15.000 prebivalcev in 500 hiš (XII. pismo), v XV. pismu pa navaja za Kranjsko čez 400.000 prebivalcev, kasneje pa celo 420.000.

Drugi avtor dela »Versuch über die slawischen Bewohner der österreichischen Monarchie«, Wien 1804, Jos. Rohrer nam opisuje kulturne in verske razmere, gospodarstvo, običaje in značaj avstrijskih Slovanov. Število Slovencev na Kranjskem ocenjuje v l. 1801. na ca 350.000 duš, ki tvorijo po njegovem mnenju po umskem in fizičnem razvoju elito avstrijskih Slovanov. Število vsega prebivalstva Kranjske, t. j. vštevši tujce, pa navaja na 409.054 duš. Za severne Slované pa objavlja obširnejše številčne podatke.

Avtor druge slične knjige, H. G. Hoff je iz te dobe napisal »Historisch-statistisch-topographisches Gemälde vom Herzogthume Krain und denselben einverleibten Istrien«, Laibach 1808, ki navaja število prebivalstva Kranjske za l. 1788. na 208.376 moških in 211.044 žensk, skupaj torej na 419.411 duš; l. 1799. na 210.592 moških in 219.274 ženskih, skupaj na 429.866 prebivalcev; po štetju iz l. 1805. pa na 427.734 prebivalcev. Avtor navaja za l. 1805. za Ljubljano (s predmestji) ca 9000 prebivalcev. K temu številu je treba prišteti še 2000—2500 študentov in vojaštva. (A. Dimitz »Geschichte Krains«, ceni število prebivalstva za l. 1792. na ca 14.000 prebivalcev). Število hiš navaja s 358 v mestu in 595 hiš v sedmih predmestjih. Razen tega navaja pisec organizacijo in področja posameznih upravnih uradov; statistične posle (tabelarische Arbeiten) je tačas izvrševal urad provincialnega državnega knjigovodstva (Provinzial-Staatsbuchhaltung), ki je bil podrejen deželnemu

predsedstvu (die vereinigte Landeshauptmannschaft des Herzogtums Krain, dann der gefürsteten Grafenschaft Görz und Gradiska).

Začeto delo na tem področju so ovirali zlasti turški vpadi, bolezen in smrt cesarja Jožefa II., kateri je tudi na tem področju sledila močna reakcija.

Doba borbe za neodvisnost severno-ameriških kolonij (1775—1783) ter francoska revolucija (1789) je raztrgala spono gospodarske in državne politike merkantilizma zapadne Evrope ter uvedla svobodni gospodarski režim, ki se je lahko izživljal predvsem na podlagi zanesljivih podatkov produktivne in konsumtivne sile posameznih držav.

Francoska revolucija je s spremembo državne ustave in uprave mnogo doprinesla k izgraditvi statistike. Po znamenitih sklepih, ki so bili sprejeti v noči od 4. avgusta 1789, so Francozi usmerili vse javno življenje v novo smer, ki je temeljila na ideji svobode in suverenosti naroda. Nova uprava, novo sodstvo, splošna volilna pravica in občna vojaška dolžnost so bile organizirane po načelu nove teritorialne razdelitve francoske države.

Razen tega so Francozi uvedli nove davke, carine, mere in uteži, nov denar; vse te reforme so morale temeljiti na točnih številčnih podatkih. Vendar so kmalu morali ugotoviti, da jim manjkajo osnovni predpogoji za izvedenje njihovih načrtov. Zato je znameniti francoski kemik in fizik A. L. Lavoisier (1743—1794) dobil od takratne Narodne skupščine nalog, da zbere takoj potrebne številčne podatke, ki so bili neobhodno potrebni za preureditev francoske javne uprave. Leta 1790. je Lavoisier predložil skupščini »Aperçu de la richesse territoriale et des revenus de la France«, kjer toži tudi o nedostajanju potrebnih številčnih podatkov, ter se zato omejuje le na cenitve.

V tej dobi se pojavijo tudi stremljenja za tabelarično in grafično prikazovanje številčnih podatkov. Prvi početki tega stremljenja segajo v leto 1741., ko je poizkusil Danec J. P. Ancherson v svojem delu »Descriptio statuum cuitiorum in tabulis« prikazati v obliki tabel važnejše pojave (površino, prebivalstvo, verstvo, finance, vojaško silo, politično ustavo in upravo, denarstvo, mere in uteži) nekaterih evropskih držav. Njegova namera se je pa zaradi netočnih številčnih podatkov ponesrečila.

Ponovne uspešnejše poizkuse tabelaričnega prikazovanja številčnih podatkov, ki omogočajo preglednost in primerjanje zbranega gradiva, imamo v Nemčiji iz l. 1778. od Gasparija, iz l. 1786. pa od Randla in Remerja. Profesor narodnega gospodarstva in statistike v Giessnu, Crome je l. 1782. v svojih delih prvič uporabil metodo tabelaričnega prikazovanja, leta 1785. jo je pa izpopolnil in objavil v svojem delu »Grössenkarte der europäischen Staaten«. V Franciji je tej smeri sledil statistik Beaufort, v Angliji pa Playfair in drugi.

Za sestavljanje tabel je ta smer statistike predvsem potrebovala številčnih podatkov, zato predstavlja ta šola tudi prehod k primerjajoči metodi prof. Büschinga in k šoli angleške politične aritmetike. V začetku ta dela niso vzbudila pričakovane pozornosti, vendar se je to gibanje kmalu izkazalo

kot smer, ki je imela velik vpliv na kasnejšo znanstveno izgraditev statistike.

To novo gibanje je zaradi favoriziranja številčnih podatkov izzvalo hud odpor učencev in pristašev Achenwallove smeri statistike, ki so očitali tabelnim statistikam neznanstvenost in enostranost ter jih imenovali hlapce ozir. producente tabel.

Razen političnih aritmetikov, ki so se pojavili v Angliji že v XVII. stoletju, se je v tej dobi v Nemčiji pojavila nova tzv. primerjalna smer statistike, ki je stremela za tem, da usposobi številčne podatke za primerjanje. Začetnik te smeri je bil profesor filozofije na göttingški univerzi A. F. Büsching (1724—1793), ki je posvečal večjo pozornost tudi statističnim podatkom narodnega gospodarstva in drugim materialnim faktorjem državnega življenja, posebno pa finančnim vprašanjem. Njegova zamisel je našla povsod mnogo zagovornikov, posebno v Franciji (Balbi, Dupin i. dr.) in v Avstriji, kjer je njegova stremljenja posebno zagovarjal profesor statistike na dunajski univerzi Ign. de Luca in njegovi nasledniki J. C. Bisinger, G. N. Schnabel in drugi. Navzlic temu je Büsching, za razliko od Conring-Achenwallove smeri statistiko podrejal geografiji.

Začeto Büschingovo delo so dopolnjevali kasnejši A. Niemann (1761—1832 v svojem delu »Abriss der Statistik und Staatenkunde« 1807), bivši finančni minister Westfalske in Würtemberške Malchus (»Statistik und Staatenkunde« 1826) in mnogo drugih.

Razvoj francoske uradne statistike po francoski revoluciji je bil velikega pomena za Ilirijo, kakor tudi za vse sosedne države (Italijo, Španijo in nemške države), zato si ga dovoljujem kratko orisati.

Začetke sistematične francoske finančne in trgovske statistike imamo, kot sem že omenil, že od Neckerja, ki je ustanovil »Bureau des renseignements«.

Za druge potrebe statistike so Francozi neposredno po reorganizaciji javne uprave imenovali v posameznih občinah posebne strokovne komisarje, ki so že leta 1792. morali zbirati in sporočati nadrejenim »agents nationaux des districts« razne številčne podatke, ki so bili potrebni za osrednje državne oblasti.

Leta 1795. je minister F. de Neufchateau ustanovil poseben urad za statistiko departementov. V letu 1801. sledi popis departementov in organizacija »Bureau de statistique«, ki je že leta 1803. izdal znamenito delo »Statistique générale et particulaire de la France et de ses colonies avec une description topographique, agricole, politique, industrielle et commerciale de cet état«.

Iz dobe vladanja Napoleona I. imamo že tudi prvo delo francoske uradne statistike »Statistique générale de la France publiée par ordre des M. l'Empereur et Roi et rédigée sur les mémoires, adressés au Ministère de l'Intérieur par MM. les préfets«; številčni podatki tega dela ne temelje le na rezultatih štetij, temveč večinoma le na cenitvah strokovnjakov (anketah), ki so bile dolgo časa značilen pojav francoske statistike.

Statistika je kmalu, zaradi občega zanimanja, postala prava moda. Leta 1803. se je ustanovila v Pa-

rizu »Société de statistique«; tej so sledile kmalu številne publikacije raznih avtorjev na tem področju, ki so večinoma sledili smeri göttingškega profesorja G. Achenwalla, ki je po trditvah nekaterih raziskovalcev dal statistiki njen današnji naziv. Vendar trdi prof. V. Cusumano v »Annali di Statistica« (iz l. 1881.), da je bil naziv »statistika« dobro poznan italijanskim politikom XV. in XVI. stoletja; »scienza statistica« so pa našli v rokopisu Italijana G. Ghilina že leta 1587.

Prav tako so našli raziskovalci besede »statistika« ta izraz že leta 1672. pri H. Politanu (»Mikroskopium statisticum«), l. 1675. pri P. A. Oldenburgerju (»Itinerarium Germaniae politicum«) in drugih avtorjih. Prva predavanja statistike so pa bila napovedana 20. novembra 1660 v Helmstädtu od nemškega zdravnika in polihistorja H. Corniga pod naslovom (»notitia rerum politicarum«), zgodovinar in učitelj državnega prava M. Schmeitzel je pa od leta 1723. predaval v Jeni to disciplino pod naslovom »collegium politico-statisticum«.

Achenwallova smer ozir. göttingška šola, ki je to disciplino, z gledišča »statistika« t. j. praktičnega politika omejevala po prostoru na državo, po času na sedanost, po značaju znanosti na zgodovino, je po tedanjem naziranju nemške univerzitetne statistike smatrala statistiko za del državnih znanosti ter prikazovala pod naslovom »statistika« vse zunanje in notranje politično življenje države; ta pojem je pod Achenwallom vseboval vse javno-pravno, gospodarsko, finančno, vojaško in kulturno stanje države. Razen tega pa tudi podatke o prebivalstvu po spolu, starosti, poklicu, ki so bili pa številčno silno pomanjkljivi. Dela te vrste statistike se zaradi pomanjkanja in zapostavljanja številčnih podatkov prav odlikujejo. Šele Achenwallovi učenci Büsching, Schlözer, Niemann in drugi, so številčnim podatkom posvečali večjo pozornost.

Ta gibanja in pretirano zanimanje za statistiko so pa v Franciji kmalu izzvala reakcijo. Že leta 1806. je Napoleon I. razpustil razne statistične komisije in omenjeno »Société de statistique« ter prepovedal vse publikacije razen štirih izvodov dela »Exposées de la situation de l'Empire«, katerega je leta 1809., 1811., 1813. in 1815. sestavil notranji minister grof Montalivet. Sicer je bil pa Napoleon I. velik prijatelj statistike, saj je znan njegov izrek: »la statistique est le budget de choses et sans budget point de salut public.«

Politični zapletljaji v Evropi, povzročeni po francoski revoluciji, so spet zahtevali številčne podatke o gospodarskih in vojaških silah zainteresiranih držav.

Iz te dobe datira prvo vodenje registrov o rojstvih, o porokah in smrtnih primerih po posvetni oblasti, katero so uvedle nekatere države Zedinjenih držav Severne Amerike.

Moderni individualni redni popisi prebivalstva in ljudska štetja so prvič omenjena v ustavi Zedinjenih držav Severne Amerike iz l. 1787. Prvo tako štetje se je izvršilo v l. 1790. Tem modernim štetjem so kmalu sledila slična štetja v drugih državah.

Če pregledamo torej razvoj ljudskih štetij v bivši avstro-ogrski monarhiji do konca XVIII. stoletja, vidimo sledeči dve periodi:

V prvo periodo politično - cerkvenih popisov prebivalstva, ki so se izvršila v letu 1753. in 1754., so služila predvsem le narodno-gospodarskim, populacijskim in cerkvenim potrebam. Ta štetja so se izvršila vsaka tri leta na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem, v Gorici in Gradiški, na Spodnje in Gornje Avstrijskem, Tirolskem, Predarliskem, na češkem in Moravskem kot dvojna konsignacija (po politični in cerkveni oblasti) navzočega prebivalstva po spolu, starosti in stanu v pričetku solnčnega leta.

Na teh predpostavkah zamišljeno štetje l. 1757. zaradi vojne odpade, ponovilo pa se je l. 1761/62., ki pa zaradi nezadostne organizacije ni dalo pravih rezultatov.

Druga perioda politično-vojaških ljudskih štetij se oslanja na reformo vojaške dolžnosti iz l. 1769. Iz vojaških razlogov so šteli le domače prebivalstvo (population de droit) in tovarno živino. V zvezi s tem so numerirali tudi hiše in uvedli populacijske knjige, katere so dopolnjevali z novimi podatki o izpremembah prebivalstva. Popisi, katere so izvrševali okrožni komisarji, so imeli svoj pravni naslov v patentih z dne

10. marca 1770 in 15. decembra 1777, katerih temeljna načela je recipiral konskribcijski patent z dne 25. oktobra 1804.

Opomba: V kolikor posamezni viri niso navedeni med besedilom, sem podatke tega članka posnel iz sledečih virov:

J. Vincenz Goehlert: »Die Ergebnisse der in Österreich im vorigen Jahrhundert ausgeführten Volkszählungen im Vergleiche mit jenen der neueren Zeit« — Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, XIV. Band, Jahrgang 1854, Heft I und II, Wien 1855;

Dr. Adolf Ficker: »Vorträge über die Vornahme der Volkszählung in Österreich« — Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik, XVII. Jahrg., II. Heft, Wien 1887;

Dr. V. John: »Geschichte der Statistik«, Stuttgart 1884; August Meitzen, dr. ph. et jur.: »Geschichte, Theorie und Technik der Statistik«, Stuttgart und Berlin 1903;

Denkschrift der k. k. Statistischen Zentralkommission, Wien 1913;

Al. Kaufmann: »Theorie und Methoden der Statistik«, Tübingen 1913;

Dr. Gorg von Mayr: »Statistik und Gesellschaftslehre«, Tübingen 1914;

Franz Žižek: »Grundriss der Statistik«, München und Leipzig 1923.

RAZVOJ LJUBLJANSKEGA MESTNEGA VODOVODA

RAVNATELJ ING. STANISLAV SONC

Pred letom 1890., ko je pričel obratovati ljubljanski vodovod, je bilo pomanjkanje pitne vode v Ljubljani občutno. *Javni vodnjaki*, katerih je bilo v mestu 12, niso zadostovali, in si je prebivalstvo pomagalo na ta način, da je hodilo po vodo v *zasebne vodnjake*. Lastniki zasebnih vodnjakov pa so dopuščali zajemati vodo le, kadar jo je bilo dovolj. Ob času suše, ko jo je primanjkovalo, so zaprli hišni posestniki zasebne vodnjake za splošno porabo in je bila večina občanov navezana le na vodo iz javnih vodnjakov, kjer pa jo je ob času suše tudi manjkalo. Pa tudi zasebnih vodnjakov ni bilo veliko, na 100 hiš jih je prišlo kakih 14.

Naravno je, da so se občani pritoževali ter ostro grajali, da ni v Ljubljani dovolj pitne vode.

V seji 20. maja 1870. leta je sklenil tedanji občinski svet ustanoviti posebne komisije za pregledovanje vodnjakov, ker je hotel dognati, če pijo Ljubljančani zdravo vodo. Ta komisija je dala kemično preiskati vodo iz javnih in tudi nekaterih zasebnih vodnjakov. Preiskava je dognala, da je

pitna voda v Ljubljani pokvarjena. Kljub temu pa je ta komisija predlagala leta 1876., naj se napravi *nov vodnjak na Marijinem trgu*, ki bi dobival vodo iz vodovoda pod Tivoljskim hribom, *drugi pa na Križevniškem trgu* s podzemeljsko vodo. Ta komisija je takrat ugotovila, da na vodovod, ki bi preskrboval vse mesto z zdravo pitno vodo, ni misliti.

Predlogi te komisije so bili v mestnem zboru sprejeti, izvedli pa se niso.

Na seji dne 21. decembra 1882. leta je predlagal mestni odbornik in poznejši župan Ivan Hribar, naj se zaradi silne potrebe po vodi ustanovi vodovodni odsek šesterih članov. Predlog je bil sprejet in za predsednika odseka izvoljen predlagatelj. Takoj v prvi seji, 25. maja 1883 je sklenil ta odsek zgraditi mestni vodovod, ki naj bi preskrboval Ljubljano z zdravo pitno vodo in z vodo za vso ostalo porabo. Naglašalo se je pa tudi v tem odseku, da bi morebiti zadostovalo, ako bi se pomnožili javni vodnjaki ali primerno razširil tivoljski vodovod, nazadnje pa je zmagalo vendarle